

Szesztay Ádám: **A litván–lengyel viszony és a Baltikum euroatlanti csatlakozása**

1997 olyan élénkületet hozott Litvánia és Lengyelország viszonyában, amelyen párját ritkítja a XX. század történetében. Ma Közép-Európában nincs másik két állam, amely annyira szoros kapcsolatokat ápolna egymással, mint ez a kettő. Miért fontos ez számunkra? Elsősorban azért, mert viszonyuknak súlyos geopolitikai vonzatai vannak.

A litván–lengyel határon nemcsak két ország találkozik egymással, hanem két térség is: a Baltikum és (a "visegrádi") Közép-Európa. Ráadásul mindkét térség legnagyobb állama. A két régiónak sehol máshol nincs közös határa, csak itt. Azon tehát, hogy ennek a választóvonalnak két oldala kezét nyújt egymásnak, vagy farkasszemet néz egymással, nem kevesebb múlik, mint az, hogy a két térség megélheti-e gyakorlatban egymásrataltságot, vagy nem.

Litvánia emellett még egy másik szempontból is határon fekszik, s a kettős határhelyzet együttesen teszi jelentőssé földrajzilag. E fél-magyarországnyi állam elvágja Oroszország testétől az egykori kelet-poroszt, ma orosz königsbergi (kalinyingrádi) területet. Ilyen módon ellenőrzése alatt tudja tartani mind a szárazföldi összeköttetést, mind pedig – tengerpartjának köszönhetően – a vízi utat Belső-Oroszországból a Közép-Európa szívében állomásozó, hatalmas orosz katonai bázishoz. Az, hogy Königsberg a nyugati gazdaság potenciális oroszországi hídfőjévé, vagy pedig Oroszország legnyugatibb katonai bástyájává válik, nem utolsósorban attól függ, hogy ki az úr a Nemunas (Nyeman) partján. Litvánia függetlensége tehát egész Közép-Európa, sőt Európa biztonsági érdeke.

Emiatt gondolták úgy a litván politikusok, hogy országuk akkor is részese lesz a NATO-bővítés első körének, ha másik két "kistestvérük" kimarad abból. A madridi megállapodás világossá tette, hogy hiú reményt tápláltak. Nem nehéz azonban belátni, hogy Oroszország "ollójában" ennek ellenére is súlyosan érdekelték egy olyan katonai-politikai integráció létrejöttében, amelybe ők is beletartoznak. Sokáig Skandináviában szerettek volna szövetségesre találni. A svédek azonban nem igazán érdeklődtek irántuk, a finnek féltek az oroszoktól, Norvégia pedig messze feküdt. Maradt Lengyelország.

De miért kellett egy fél évtizednek eltelnie a balti függetlenség óta, míg ezt a kényszerhelyzetet a litvánok felismerték? Továbbá: stabil lehet-e egy olyan kapocs, amely helyén a XX. században újra és újra feltámadó feszültség uralkodott? Sikerül-e olyan formában bevonni a kisebbségeket a kibékülésbe, hogy azok megelégedjenek vele, s így kéretlenül is a stabilitás letéteményesei legyenek?

Lengyelek és litvánok

Amennyire egyik napról a másikra fordulhat a külpolitika, annyira nehezen változik a közvélemény. Éppen ezért nem közömbös, hogy az elmúlt években a két társadalom viszonya meglepő aszimmetriát mutatott. Lengyelországban általában véve kedvezően ítélték meg a litvánokat: valami hasonló sztereotípiával, mint nálunk az erdélyieket. A litván nemzettudat ezzel szemben alapvetően ellenséggként tartotta számon a lengyeleket. Az a benyomásom, hogy a litvánok körében a két háború közti rossz viszony öröksége élt tovább a 90-es években is, míg Lengyelországban a klasszikus barátság hagyománya újult fel.

Hagyományosan ugyanis a lengyeleket és a litvánokat – az előbb perszonálunióban (1385), majd reálunióban (1569) egyesülő, közös államnak köszönhetően – még annál is szorosabb érzelmi szálak fűzték egymáshoz, mint a lengyeleket és a magyarokat. Ez a vonzalom jóval a közös állam bukása után is politikai jelentőséggel bírt. Az 1863-as januári felkelést, tehát a legnagyobb szabadságharcot a cári fennhatóság ellen, éppen a lengyel–litván összefogás demonstrálásával készítették szellemileg elő. Erre azonban már Szentpéterváron is felfigyeltek, s a felkelés leverése után igyekeztek egymással szembefordítani a két nemzetet. El kell ismerni, nem vágták kemény fába a fejszéjüket. A történelmi Magyarországhoz hasonlóan ugyanis a XIX. század második felében a litván–lengyel vidékeken szintén megerősödött a nemzetiségek nyelvi-etnikai elkülönülése. Korábban anyanyelvétől függetlenül mindenki litvánnak számított, aki Litvániában élt, s mindenki lengyelnek, aki a közös állam területén lakott – bárhol, akár Litvániában is. Azaz: nem húzódott éles határvonal a lengyelség és a litvánság között. A századfordulón ezzel szemben már megesett, hogy a vegyes nyelvű falvakban a hívek egymás fején törték össze a templom berendezését, afelől vitatkozva, hogy melyik nyelven prédikáljon a pap.

Mindez elhanyagolható lett volna, ha az orosz uralom megszűnésekor fel nem merült volna a kérdés, hogy hol húzódjon a két függetlenné váló ország közötti határ. Ott, ahol a történelem, vagy pedig ott, ahol az anyanyelvi különbségek jelölték ki? Így esett, hogy Litvánia történelmi fővárosa Vilna (litvánul Vilnius, lengyelül Wilno), amely lakosságának 65%-át az – etnikai értelemben vett – lengyelek alkották (a 30% zsidó, 3% orosz és nem egészen két százalék litván mellett!) környékével együtt Lengyelországhoz került. A Vilnavidék (Litvánul Vilnia, lengyelül Wileszczyzna) kérdése végleg elmérgesítette a két állam viszonyát. Nem nyitottak követségeket, határátkelőket, felszedték a vasúti síneket és a távírót is. Lengyelország számára ennek ellenére Németországhoz képest jelentéktelen ellenfélnek számított Litvánia, ahol azonban a lengyelek váltak az első számú közellenséggé. Sztálin aztán, meghódítva Litvániát, visszacsatolta hozzá a Vilnavidéket, kitelepítve a lengyelek jelentős részét. "Vilnius musu – mes rusu" (Vilna a miénk – mi meg az oroszoké) – mondta a korabeli litván közmondás. A szovjet propaganda ugyanakkor mindent elkövetett, hogy tartósítsa a litván társadalom lengyel-ellenességét. Úton-útfélen arra emlékeztetett, hogy a lengyelek húsz évig "rabságban tartották" az ősi fővárost. A lengyelek viszont nem Litvánia, hanem – jogosan – a Szovjetunió számlájára írták egyik legromantikusabb területük elvesztését. Innen (is) ered az aszimmetria.

Varsó, Wigry, Vilnius

Aligha becsülhetjük túl ennek szerepét abban, hogy a szabadság első éveiben nehezen alakultak ki a jószomszédi kapcsolatok a két ország között. Litvánia még Oroszországgal is előbb kötött alapszerződést, mint a lengyelekkel, elsősorban azért, mert olyan kérdésekben várt el bocsánatkérő szövegeket Varsótól, amelyekben a lengyelországi közvélemény legkevésbé sem érezte bűnösnek magát. (Ilyen volt Litvánia "ellengyelesítése" vagy éppen az angolbarát lengyel ellenállás, a Honi Hadsereg vilnavidéki tevékenysége a háború alatt.)

Idén azonban fordulat következett be. Algirdas Saudargas litván külügyminiszter a korábbi évek tartózkodó magatartásához képest alapos meglepetést okozott, amikor január 6-án Varsóban azt javasolta, hogy a két ország igazítsa egymáshoz külpolitikáját. Márciusban Vytautas Landsbergis, a Sejmas (parlament) elnöke ezt a kezdeményezéssel tetézte, hogy hívják életre a lengyel–litván parlamenti Képviselő-gyűlést. A közös testület júliusban meg is kezdte munkáját, s legalább félévente, hol az egyik, hol a másik fővárosban ülésezni fog. Tavasszal megalapították a Nyemen-eurorégiót, és megállapodás született egy közös

katonai csapattest felállításáról 1999-ben. Augusztusban a Wigry kolostorban (azon a környéken, ahol Lengyelországban a litván kisebbség él, s amely a XVIII. század előtt Litvániához tartozott) a két külügyminiszter mindezt egyezményben rögzítette. Arról persze távolról sincs szó, hogy valamiféle formában az egykori unió támadna fel, hiszen mindkét ország őrzi teljes szuverenitását, de az is igaz, hogy messze túlléptek a hétköznapi jószomszédságon.

Már májusban kitágult ennek az együttműködésnek a horizontja. Tallinnban a három balti elnök lengyel és ukrán kollégájával egyeztetve integrációs stratégiáját. Amint tehát elhárult az akadály, amelyet sokáig a lengyel–litván viszály gördített az együttműködés útjába, rögtön egységüket mutatták fel mindazok az államok, amelyek az orosz–fehérorosz érdekszféra nyugati határát képezik. Elhatározták, hogy ősszel megint találkoznak, ezúttal a litván fővárosban, Vilniusban. Ott azonban szeptember 6-án sokkal népesebb kör gyűlt össze, mint tavasszal. Meghívták Moldávia, Románia, Magyarország, Szlovákia és Csehország államfőjét (az utóbbi kettő nem ment el), s velük egy tárgyalóasztalhoz ültették Lukasenko elnököt és Csernomirgin miniszterelnököt. Magyarul két térség, Közép-Európa és az orosz–fehérorosz szövetség képviselői folytattak egymással párbeszédet.

Az orosz kormányfő Vilniusban kifejtett álláspontja nem számított újdonságnak: a visegrádiak, ha muszáj, tagjai lehetnek a NATO-nak, a baltiak viszont soha. Az atlanti bővítés határa ezek szerint a litván–lengyel határ. A rendezők minden biztonnyal számítottak az ismert orosz álláspont ismételt kifejtésére, mert a rendezvény összes külsősége pont ennek a határnak a légiesedését igyekezett érzékeltetni. Minthogy a találkozót elvileg a litván és a lengyel külügyminisztérium együtt kezdeményezte, Brazauskas mellett Kwaśniewski is házigazdaként fogadta a vendégeket. (Képzeld el, hogyan hatna, ha egyszercsak társ-házigazdának hívnák meg mondjuk Pozsonyba Magyarország első emberét!) "Véletlenül" éppen ekkor avatták Litvánia díszpolgárává a legjelentősebb lengyel emigrációs lap, a párizsi Kultura főszerkesztőjét, Jerzy Giedroycot, aki a mai Litvánia területén született.

A kisebbségi kérdés

Ebben a helyzetben bombaként robbant, hogy alig két héttel a vilniusi csúcs után a litvániai lengyel párt vezetője, Jan Sienkiewicz, a Kurier Wilenski-ben publikálta elképzeléseit a Vilnavidék autonómiájáról. Semmi új nem történt, eddig is köztudomású volt, hogy a lengyelek, akik a szovjet etnikai tisztogatások ellenére a vilniusi járás lakosságának 65, a šalčininkai (soleczniki) járás 85%-át (az egész országának pedig 7–8%-át) alkotják, területi autonómiát szeretnének. A 80-as, 90-es évek fordulóján már egyszer komoly feszültségek támadtak igényük kinyilvánítása nyomán. Most érdekes módon az anyaország vezető körei még jobban felháborodtak, mint maguk a litvánok. Október 5-én a legjelentősebb krakkói katolikus értelmiségi lapban, a Tygodnik Powszechnyben, Jan Widacki volt vilniusi lengyel nagykövet súlyosan elítélte a probléma "exhumálását".

Tudni kell, hogy a 60-as, 70-es évek Lengyelországában, ahol a mienkénél sokkal inkább nacionalista jelszavakkal élt a szocialista vezetés, az ellenzéki politizálásban hasonló szerepet töltött be a szomszéd nemzetek (elsősorban a németek, ukránok és zsidók, részben pedig a litvánok) iránti rokonszenv demonstrálása, mint Magyarországon a határon túli magyarság ügyének vállalása. Így lehetséges, hogy a litvánkérdésben ma a konzervatív-liberális fél a posztkommunistákéhoz közeli álláspontot vall. Emellett a lengyelországiak amiatt sem tanúsítanak megértést Sienkiewicz álláspontja iránt, mert a Wigry-i megállapodásban, ha nem is első helyen, de minden korábbinál komolyabban szerepel a kisebbségi kérdés. Egyezményt

készítenek elő a személynevek hivatalos használatának szabadságáról (ennek hiánya mindkét oldalon alapvető nemzetiségi sérelem), és felállítják az erre a kérdésre specializált kormányközi vegyesbizottságot. Idén az Európa Tanács többek közt Lengyelország kérésére szüntette meg a litván kisebbségpolitika hivatalos megfigyelését, amely 1995-ben Frunda György kezdeményezésére indult. A Litvániai Lengyelek Szövetségének lapja, a Nasza Gazeta viszont érthetetlennek nevezte ezt a döntést azután, hogy 1995 óta a litván földkárptól diszkriminálta a főváros döntően lengyel lakosságú környékét, s eltörölték azt a törvényt, amely a kisebbségek pártjait mentesítette a parlamentbe jutáshoz szükséges minimális szavazatszám elérésétől. Az anyaország szemszögéből nézve tehát úgy tűnik, hogy már-már sikerül megkötni a litván–lengyel történelmi megbékélést, amikor a kisebbség "szélsőséges" vezetői keresztbetesznek. Csakhogy ez súlyos tévedés. Olyan tévedés, amelyen az egész kiegyezés célja: a litván biztonság garantálása megbukhat. Sienkiewicz autonomista nézeteit ugyanis lehet esetleg szélsőségesnek minősíteni, de pártja – mint az minden előrejelzés ellenére az 1995-ös önkormányzati választásokon világosan kiderült – teljes mértékben élvezi a Vilnius-vidéki és a fővárosi lengyelek bizalmát. Miért? Nyilvánvalóan azért, mert elvárásaiknak megfelelő nézőpontot képvisel.

Amennyire népszerű azonban ez a párt a kisebbség köreiben, annyira elszigetelt más politikai csoportosulásoktól. Amikor az első országos lengyel szervezet 1988-ban megalakult, először a Sajudis-szal különbözött össze; főként a litván nemzetállamról vallott eltérő felfogásuk miatt. 1989-től a lengyel külpolitika felismerve, hogy alapvetően érdekelt Litvánia függetlenségében, feltétlen támogatást nyújtott a Sajudisnak, s így szintén szembekerült a kisebbség képviselőivel. Brazauskas, a kommunisták vezetője dobta be a "mentőövet": bőkezű ígérekkel halmozta el a Vilnius-vidékieket. Meg is nőtt körükben a népszerűsége. Amikor azonban pártja 1992 végén hatalomra jutott, központosító politikájával ő is eltaszította magától a decentralizációban érdekelt kisebbséget. Sienkiewiczék 1995-ben deklarálták ugyan, hogy nyitni szeretnének a litván jobboldal felé, de elutasításba ütköztek. A litvániai lengyelek tehát belföldön és az anyaországban egyaránt elszigetelődtek, s ez sokkal veszélyesebb Litvánia számára, mint – ki szerint túlzó, ki szerint jogos – követeléslistájuk.

Köztudomású, hogy baltikumi hatalmi törekvéseit Oroszország – saját és a világ közvéleménye előtt egyaránt – gyakran indokolja az orosz kisebbség problémájával. Kizártnak tartom, hogy kritikus helyzetben Moszkva kihagyna egy olyan "ziccert", mint amelyet a lengyel kisebbség (mintegy 300 000 ember) elszigetelődése kínál neki. Ha kész "biztonsági garanciákat" ajánlani a balti államoknak, miért ne tenné meg ugyanezt az anyaországuk által magára hagyott lengyelek felé? Elég egy komolyabb válságot provokálnia, hogy a kisebbség az ilyen segítséget akár maga kérje – nem rossz szándékból, hanem mert nem marad számára más megoldás. Komoly figyelmeztetésül szolgálhatott volna, hogy annak idején az ország státusáról tartott népszavazáson a kisebbségi vezetők java része a függetlenség mellett kampányolt ugyan, a vidéki lengyel szavazók túlnyomó többsége mégis ellene adta le a voksát. Litvánia kulcsfontosságú érdeke lenne, hogy a lengyel kisebbség támogatását élvező párt napi kapcsolatot és jó viszonyt ápoljon saját anyaországának vezető köreivel, amelyek őszinte érdekből támogatják Litvánia nemzetközi törekvéseit.

A helyzet paradox. A litván közvélemény valóságos történelmi tapasztalatok alapján úgy érzi, a kisebbségi (lengyel és orosz) követelések veszélyeztetik az ország integritását, illetve függetlenségét. Valójában viszont sokkal veszélyesebb, ha ezek a követelések külföldön és nem otthon, illetve keleten és nem nyugaton találhatnak támogatókra. Bölcs politika volna a litván–lengyel kiegyezésbe a lengyelországi litván és a litvániai lengyel kisebbség valóságos (komoly támogatást élvező) képviselőinek a bevonása. Ez érdekeltté tenné a kisebbséget a

megbékélésben. Állandósulna ugyan az államközi kapcsolatban egy vitás kérdés, de – ellentétben a jelenlegi helyzettel – az egész probléma kezelhetővé válna. Ugyanez persze igaz az oroszokra nézve is. Előbb-utóbb elkerülhetetlenül újra napirendre fog kerülni a Baltikum bevonása az észak-atlanti szervezetbe. Alighanem érdemes lesz Moszkva számára olyan ellentételezést ajánlani egykori gyarmatai végleges elvesztéséért, amelyet az éppen uralkodó orosz kormány sikerként tud felmutatni saját közvéleménye előtt. Nem árt elgondolkodni azon, hogy nem lehetne-e ez egy kisebbségpolitikai ajánlat: váljanak a balti államok – de legalább Litvánia, hiszen neki magának is ez az érdeke – a nemzetiségi kérdés kezelésének mintaállamává?

A kiegyezés szilárdsága a tét

Természetesen fölvethető, hogy Lengyelország fellépésében a kormányváltás nem kecsegtet-e, illetve nem fenyeget-e külpolitikai irányváltással is? Nem közelítik-e meg Varsóban racionálisabban a kisebbségi problematikát, mint eddig, avagy nem fordulnak-e el Litvániától? Ismerve a Mazowiecki- és a Suchodska-kormány tevékenységét, vagy éppenséggel azt, amit Lech Walesa 1996 szeptemberében erről Budapesten nyilatkozott, feltételezhetjük, hogy fordulatra aligha kell számítani. Legalábbis pusztán a kormánycsere folytán nem.

Ennek ellenére a magyar szemlélő nyilván felfigyel egy analógiára: a litván–lengyel, történelminek tűnő megbékélés sok tekintetben hasonlít a magyar–román kapcsolatok átalakulásához. Mindkét esetben gyökeres fordulat következett be egy olyan viszonyban, amely a XX. század során végig rosszul alakult, s mindmáig sok fejfájást okozott a térségben érdekelt nagyhatalmaknak is. Mind a négy országban komoly értelmiségi bázis készítette elő a kiegyezést, már jóval a diplomáciai lépések előtt. Román–magyar viszonylatban ugyanakkor gyakran hangsúlyozzák az összefogás mögött álló nyugat-európai nyomást is. A lengyelek és a litvánok esetében a külső inspiráció nem ennyire egyértelmű, de a vilniusi csúcsról sohasem állította senki, hogy létrejöttét nem a nyugatiak szorgalmazták.

A történelemkönyvekben a 90-es évek úgy fognak szerepelni, mint az az időszak, amikor megváltozott a nagyhatalmak hozzáállása a közép-európai térséghez. Korábban maguk diktálták a "békefeltételeket", ma csupán azt írják elő, hogy a konfliktusokat a feleknek rendezniük kell. A német "Ordnung muß sein" átalakult "Friede muß sein"-ra. Még csak azt sem mondhatja senki, hogy bármiféle álszentség húzódna meg e mögött a nyugati fellépés mögött, hiszen Nyugat-Európa a nemzeti kiegyezések mintájának egész választékát tudja prezentálni a csatlakozók számára. Az osztrák–olasz és a francia–német kiegyezés két olyan példa, amelyek ugyan gyökeresen különböznek egymástól (az olaszok a kisebbség bevonásával csillapították le az ellentéteket, a francia–német kéznyújtás két államnemzet között történt meg), de mindkettőről ma már bizton állíthatjuk, hogy működőképes.

A litván–lengyel összefogás érezhetően a francia–német mintát követi, habár a kisebbségi kérdés – a litvániai lengyel párt kihagyása ellenére is – hangsúlyosabb benne, mint Nyugaton volt. A román–magyar "történelmi megbékélés" viszont mai formájában jóval közelebb áll az olasz modellhez (még ha annak kézzelfogható eredményeitől egyelőre igen messze vagyunk is), annak ellenére, hogy a Magyar Köztársaság Kormánya, Iliescut támogatva, mindent elkövetett a francia példa érvényesítéséért. A különbség azért érdekes, mert a német–francia rendezés két, nagyjából azonos súlycsoportba tartozó hatalom között kötött meg, ami legkevésbé sem mondható el Litvániáról és Lengyelországról, míg Olaszország erőfölénye összehasonlíthatatlanul nagyobb Ausztriához képest, mint Romániáé Magyarországhoz

képest. Persze, a kialakult helyzet megmagyarázható Észak-Közép-Európa és a Kárpát-medence eltérő kulturális orientációjával (pontosabban "okcidentációjával"). Azt is megállapíthatjuk, hogy a mintákat csak legalapvetőbb vonásaikban másolják, valójában teljesen sajátos megoldásokról, román–magyar és lengyel–litván mintáról van szó. S ennek így is kell lennie, mert a helyzet, amelyet meg kell oldani, nemkülönben sajátos. Egyik nyugati kiegyezés sem ment végbe egy olyan nagyhatalmi törekvés árnyékában, mint ami a litván esetben mindenképpen, a magyar politika mögött pedig közvetve meghúzódik. Éppen ezért a kisebbségi kérdésnek sokkal súlyosabbak a geopolitikai vonzatai a balti-kárpáti térségben, mint amilyenek Elzászban, vagy akár Tirolban valaha is lehettek. Igen fontos tehát mérlegelni, hogy a francia–német ütközőzónában sikeres megoldás milyen eredménnyel fog járni Közép-Európa és a Baltikum határvidékén. Nem érdemesebb-e az osztrák–olasz modellhez közelíteni?

Ebben a kérdésben a magyar tapasztalat és a mai magyar ellenzék "diplomáciája" sokat tudja segíteni északi sorstársaink kiegyezését. Számíthatunk arra, hogy különösebb nehézségekbe sem kell ütköznünk – mint például a Meciar-i Szlovákia esetében –, hiszen világosan kitűnik, hogy Lengyelországban is és Litvániában is teljes nemzeti közmegegyezés támogatja a megbékélést, illetve annak sikeres véghezvitelét.

* Sajátos, térségünkben meglehetősen gyakori, nemzeti érzékenységeket érintő helységnévhasználati problémáról van szó. A Vilna, Wilno, Vilnius helységnév különböző történelmi korokat, hatalmi és politikai rendszereket idéz. Mi a továbbiakban a jobb „beazonosíthatóság” kedvéért a független Litván Köztársaság ma használatos litván hivatalos nevét, a Vilniust használjuk. Ami pedig a magyar névváltozat következetességét illeti: az egykori lengyel várost, Lwówot, amelynek mai ukrán neve Lviv, a magyar köznyelv - mellőzve a történelmi magyar névalakot, az Ilyvót - a németesen rögzült, lengyeleket és ukránokat egyaránt sértő hangalakban, Lembergként használja. (a szerk. megjegyzése.)